

บทความวิจัยเรื่องอิทธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อสังคมไทย

พระมหาดนัยพัชร์ คมกวีรปัญญา
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 อีเมล: yunirum@hotmail.com>

Received: November 11, 2018 Revised: June 06, 2019

Accepted: June 25, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องอิทธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบท (2) เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทย โดยเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ

จากการวิจัยพบว่า บาปในอรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงการมีเจตนาประพฤตชั่วทางกาย วาจาและใจซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเศร้าหมองใจหรือความเดือดร้อนแก่ตนเองหรือผู้อื่นในปัจจุบันและสัมปรายภพ ผลแห่งการประพฤตชั่วนี้ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนสมัยพุทธกาลเกิดความเกรงกลัวต่อผลแห่งบาปและมีศรัทธาที่จะงดเว้นจากประพฤตชั่วทางกาย วาจาและใจด้วยการให้ทาน สมาทานศีล และเจริญภาวนาเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ตนเองและผู้อื่น

อิทธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทยมีอยู่ 4 ด้าน คือ (1) ด้านความเชื่อเรื่องผลของการทำบาปในปัจจุบันและสัมปรายภพ ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจากการศึกษา การฟังเทศน์หรือการบรรยายธรรมจากพระสงฆ์และการบำเพ็ญกุศลอุทิศแก่บรรพบุรุษตามประเพณีท้องถิ่น (2) ด้านการให้ทานเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องการทำบุญอุทิศให้เปรตผู้เป็นญาติพระเจ้าพิมพิสารและการถวายทานเพื่ออุปลัมภ์พระภิกษุของพุทธศาสนิกชนสมัยพุทธกาล (3) ด้านการสมาทานศีลในการประกอบพิธีบำเพ็ญกุศล ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจากการสมาทานศีลของผู้อุบาสกและอุบาสิกาผู้มีศรัทธาในพระรัตนตรัยสมัยพุทธกาล (4) ด้านการเจริญภาวนาเนื่องในวันสำคัญเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุคคลสำคัญของชาติหรือพุทธศาสนา ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจากการเจริญภาวนาของพระเถระ อุบาสก หรืออุบาสิกาผู้ประสพทุกข์สมัยพุทธกาลที่สามารถพัฒนาจิตและปัญญาให้เข้าใจชีวิตตามความเป็นจริง แต่อิทธิพลเรื่องบาปในสังคมไทยมีความคลาดเคลื่อนไปจากแนวทางในอรรถกถาธรรมบทเป็นอย่างมาก เนื่องจากความเชื่อ การให้ทาน การสมาทานศีลและการเจริญภาวนาในสังคมไทยหลายส่วนมีเงื่อนไขในเชิงพุทธพาณิชย์

คำสำคัญ: บาป, วิบาก, อรรถกถาธรรมบท, อิทธิพล

The Influence of Sin in Atthakatha-Dhammapada to Thai Society

Phramaha Danaiphat champhirapanyo

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email: yunirum@hotmail.com

ABSTRACT

The research regarding to the influence of sin in Buddhist legends and Thai society has 2 objectives; (1) to study the influence of sin in Buddhist legends (2) to analyze of the influence of sin in Buddhist legends and Thai society as a qualitative research.

It is found from the research that influence of sin in Buddhist legends as the bad behavior in body, verbal and mind that cause sorrow or annoyance to his/her self or others in the present or next life. The result of this bad behavior make the Buddhist in Buddha era scare of sin and believe to refrain from bad behavior by body, verbal and mind by donation, sacrament and do the meditation in order to gain benefit and happiness for his/her self and other.

There are 4 factors for influence of sin in Buddhist legends to Thai Society (1) Belief, result of sin in present and next life, this influence is from study, listen to sermon from monk and make a merit to ancestor according to local traditional. (2) Donation in order to make a merit to ancestor who passed away. This influence is from belief regarding make a merit to demon who was Pimpisarn’s cousin and make merit in order to support monk of Buddhist in Buddha era. (3) Observance five precepts during making merit, this influence is from observance five precepts by layman and laywoman in Buddha’s era (4) Practice mediation in Buddhist traditional day in order to be grateful to important person for national or Buddhism, this influence is from the practice mediation of Buddhist monk, layman, or laywoman who got suffering in the Buddha era that can improve their mind and talent to understand life in accordance with fact. The influence to the Thai society is missed from Buddhist legends because of belief, donation, observance five precepts and practice mediation in Thai society is for the Buddhist commercial.

Key words: sin, results, Buddhist legends, influence

ความเป็นมาของปัญหา

การทำวิจัยแนวคิดเรื่องอิทธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทยมีพื้นฐานมาจากปัญหาในทัศนะที่ต้องการพิจารณาว่า อิทธิพลเรื่องบาปที่เกิดจากการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารของมนุษย์ โดยเกิดขึ้นด้วยความจงใจหรือเจตนาของมนุษย์เป็นบาป และค้นหาปัญหาที่สำคัญของบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมดังกล่าวจะกลายเป็นบาปทั้งกาย วาจาและใจทันที ความเป็นบาปนี้เกิดขึ้นพร้อมความจงใจที่จะประกอบบาปกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เจตนานี้เป็นเหตุปัจจัยให้บุคคลการกระทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตในลักษณะต่าง ๆ เพื่อเชื่อมโยงถึงประเด็นปัญหาที่ได้รับการพิจารณาเรื่องบาปที่เกิดจากการฆ่าสัตว์ได้อย่างไม่มีข้อยกเว้นหรือไม่

พระอรรถกถาจารย์เสนอแนวคิดสาระธรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ที่ไม่สมควรกับการกระทำที่เป็นบาป เพื่อใช้อธิบายเจตนาเป็นเหตุปัจจัยของพุทธศาสนิกชนได้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่ตนเองและผู้อื่น รวมถึงมีความเชื่อมั่นและยอมรับผลของการกระทำด้วยตนเอง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างชัดเจนว่า “ตราบใดที่บาปยังไม่ให้ผลตราบนั้นคนชั่วจะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นคนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้ตราบใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ตราบนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้” จากแนวคิดอิทธิพลเรื่องบาปจึงมีความเกี่ยวข้องกับเจตนา กับเหตุปัจจัยความเป็นบาปในตนเอง และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นในทางสังคม ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้ให้คำตอบ และหลักฐานของการให้เหตุผลไว้ว่าอาจยังไม่สอดคล้องชัดเจนที่มีเหตุปัจจัยเกิดขึ้นได้ในยุคปัจจุบัน

ฉะนั้น การพิจารณาถึงลักษณะความเป็นบาปในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจึงช่วยอธิบายถึงสาเหตุสำคัญและสิ่งที่ถกเถียงถึงเหตุปัจจัยความเป็นบาป ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจความหมายของความเป็นบาป ไม่หลงคิดไปในทางที่ไม่ถูกต้องหรือคิดปรุงแต่งเอาเองจนนำไปสู่การกระทำที่ผิดศีลธรรม สร้างความทุกข์ให้กับตนเองและสิ่งที่มีชีวิตอื่น ๆ ได้ ดังนั้น การศึกษาวิจัยอิทธิพลเรื่องบาปจึงมีความเกี่ยวข้องในเจตนาทางการปฏิบัติของตัวบุคคลกับเหตุปัจจัยในการฆ่าสัตว์ เพื่อเป็นอาหารของมนุษย์ และเป็นประโยชน์ เพื่อสร้างความเข้าใจในการดำรงชีวิตที่ดีของบุคคลและผู้อื่นในสังคม ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวได้เพิ่มความคิดเห็นที่แตกต่าง และอาจเพิ่มเติมข้อโต้แย้งการกระทำที่เป็นบาปขึ้นมา

นอกเหนือจากอิทธิพลของบาปที่บ่งชี้ให้เห็นชัดเจนว่า ทำให้เกิดความวิตกกังวลจากการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร โดยพิจารณาความหมายของคำว่า “บาป” คือ สิ่งที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง สิ่งที่มีภัยเฉพาะหน้า หรือการกระทำที่ก่อให้เกิดความทุกข์ทางกาย วาจา และใจแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในปัจจุบันและอนาคต ได้แก่ (1) สิ่งที่มีภัยเฉพาะหน้าทำให้บุคคลเศร้าหมอง (2) การกระทำที่ประกอบด้วยอกุศลเจตนา โดยเป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนทางกาย ทางวาจาและทางใจแก่ตนเองและผู้อื่น บาปในความหมายนี้ยังมีความหมายที่กว้างและมีความเกี่ยวข้องกับกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตของบุคคลโดยตรง ซึ่งมีความหมายเชิงจริยศาสตร์ที่เน้นผลลัพธ์ของการกระทำให้เกิดความทุกข์ในฐานะที่เป็นความชั่ว โดยมุ่งให้บุคคลควรละเว้น หลีกเลี่ยง ไม่ประประพฤติปฏิบัติการทำ ความชั่ว เพราะเกรงกลัวผลที่ได้

รับจะเป็นความชั่วได้กับตนเอง หรือภายในครอบครัวของตน

ทัศนะเรื่องบาปในธรรมบทนั้นเน้นให้มนุษย์ยอมรับการกระทำและผลของการกระทำบาปด้วยตนเองมากกว่าที่จะให้สิ่งอื่นที่ไม่อยู่ในวิสัยของมนุษย์มาเป็นเครื่องกำหนดการกระทำของมนุษย์ โดยปราศจากเงื่อนไข แท้ที่จริงแล้วมนุษย์นั้นเป็นผู้กำหนดหรือเลือกที่จะกระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยตนเองเมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์จึงควรเป็นผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลายบาปกรรมต่าง ๆ ด้วยการกระทำที่อยู่ในวิสัยของตน การพิจารณาที่ว่า ปัญหาผลลัพธ์ที่เกิดการทำความชั่วไม่ได้มาจากอิทธิพลของบาปเพียงอย่างเดียว โดยมีผู้กล่าวว่า “มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบอื่นได้โดยไม่มีข้อยกเว้น และเป็นไปตามการกระทำที่ดีหรือชั่วของเขา เขาจะผ่านไปยังสถานะที่สูงที่สุดหรือต่ำที่สุดด้วยตัวของเขาได้” เพราะเมื่อใดก็ตามบุคคลมีความตั้งใจที่จะประพฤติชั่วอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งพิจารณาที่เจตนาของการกระทำ ฉะนั้น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขหรือเหตุปัจจัยที่จะกำหนดสาระและคุณค่าการกระทำทางกาย วาจาและใจของบุคคลให้ชั่วตามไปด้วย

บาปกรรมหรือการกระทำทุจริตดังกล่าวไม่เพียงแต่จะเป็นความชั่วเชิงปัจเจกบุคคล แต่การกระทำนั้นจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้กระทำทุจริตโดยไม่มีข้อยกเว้น ความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้นแก่บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องนั้นมี 2 ลักษณะ คือ (1) ความเดือดร้อนทางจิตเชิงอัตตวิสัย (subjective) ได้แก่ สภาพจิตเศร้าหมองที่เกิดจากโทษของบุคคลที่มีความจงใจกระทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต (2) ความเดือดร้อนทางจิตเชิงปรวิสัย (objective) ได้แก่ สภาพจิตที่ประกอบด้วยความหวาดกลัว วิตกกังวล ความกระวนกระวายต่อการถูกกระทำตอบหรือได้รับโทษทัณฑ์ ความเดือดร้อนมองว่า แนวคิดเรื่องอิทธิพลบาปมีความเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ที่อาจสร้างความทุกข์ ความเดือดร้อน ความกระวนกระวาย ความหวาดกลัวของบุคคลที่ต้องเผชิญหน้ากับการรับผลหรือโทษทัณฑ์ที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงอัตตวิสัยและเชิงปรวิสัย

ทัศนะเรื่องการกระทำบาปในพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายในอรรถกถาธรรมบทหลายนัย แต่นัยหรือรูปแบบการอธิบายในธรรมบทท่านได้นำเรื่องเล่าหรือเหตุการณ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตด้านความเชื่อของคนในสังคม รวมถึงบทสนทนาด้านลัทธิความเชื่อและหลักธรรมระหว่างพระพุทธเจ้ากับบุคคลต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นปรากฏการณ์ของคนในสังคมที่นำหลักธรรมไปใช้ในชีวิต โดยมีความเกี่ยวข้องกับลัทธิ คติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมเดิมของตน โดยมุ่งส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในการปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ถูกต้องมากกว่าที่จะเป็นการสร้างความเข้าใจผิดต่อความหวาดกลัวการกระทำบาปจนเกินเหตุ ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

จากการให้เหตุผลของพระอรรถกถาจารย์ว่าด้วยอิทธิพลของบาปในฐานะที่เป็นผลลัพธ์ในทุกการกระทำซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายให้เห็นพฤติกรรมของการกระทำบาปด้วยมโนทุจริตและวจีทุจริตของเทวดาสงสติดอยู่ในเรือนของอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่มีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัย โดยการถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ด้วยวัตถุทานอันประณีตจนกระทั่งเหลือแต่ปลายข้าวกับน้ำผักคอง แต่เทวดากลับมีอกุศลเจตนาไปบอกให้เศรษฐียกเลิกการถวายทาน เนื่องจากเทวดานั้นมีบุญญาภานุภาพน้อยจึงถูกเศรษฐีขับออกจากเรือน จึงเป็นเหตุให้เทวดาได้รับความเดือดร้อนเพราะไม่มีที่สิงสถิต เทวดาจึงต้องมาขอโทษเศรษฐี

และประเพณีธรรมเช่นเดียวกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี

จากข้อยืนยันในการมีอกุศลเจตนาเป็นบาปส่งผลให้ได้รับความเดือดร้อนดังกล่าว ได้พบปัญหา ประเด็นปัญหาแรกว่า การฆ่าสัตว์ที่เกิดจากอกุศลเจตนาเป็นบาปเพียงอย่างเดียวเท่านั้น โดยมองผ่านพื้นฐานอุดมคติที่มีศรัทธาของบุคคลในสาระของคำสอนเรื่องบาป และลักษณะผสมผสานด้วยคติความเชื่อ ลัทธิ ประเพณี ขนบธรรมเนียม ที่อ้างในคำสอนเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมด้วยความมุ่งหมายของการ ดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้นในฐานะที่เป็นเป้าหมายสูงสุด เพื่อหลุดพ้นจากความทุกข์ ทั้งปวงได้จริงหรือไม่ ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “สองสามภรรยาที่รอดพ้นจากเรืออัปปางใน มหาสมุทร แต่ถูกน้ำพัดไปติดที่เกาะ เมื่อไม่มีสิ่งใดจะกินเพื่อประทังความหิวจึงได้พากันนำไข่นกและลูก นกจำนวนมากมาเผาและปิ้งกิน”

จากข้อยืนยันดังกล่าวได้พบประเด็นปัญหาที่สองว่า เจตนาในการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารถือว่า เกิดจากจิตที่เป็นอกุศลนำไปสู่ความเป็นบาปได้หรือไม่ สังเกตได้ว่า มนุษย์มีธรรมชาติที่ต้องกินอาหารอัน ถือเป็นพื้นฐานเพื่อประทังชีวิต โดยอาหารของมนุษย์มีสัตว์ที่ต้องฆ่าเพื่อมาทำเป็นอาหาร ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า บุคคลย่อมรู้สึกตัวว่า ได้ฆ่าสัตว์ที่สร้างบาปให้แก่ตนเอง เป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในความรู้สึก เพราะว่า ถ้า พิจารณาให้ลึกซึ้งของบุคคลถึงความต้องการอาหาร หรือต้องการทำบาป ซึ่งเป็นไปได้ว่า บุคคลเพียงแต่ เลือกกระทำในขอบเขตการฆ่าสัตว์เพื่อต้องการมาปรุงเป็นอาหารเท่านั้น

2. ประเด็นเรื่องการฆ่าสัตว์ที่เป็นบาปที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวว่า “การเบียดเบียนสิ่งมีชีวิต หรือการแสวงหาความสุขด้วยการทุบตี การเผา ตัดอวัยวะของผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์ทรมานหรือถึงแก่ ความตายด้วยการใช้อาวุธประเภทต่าง ๆ เช่น ก้อนดิน ก้อนกรวด ท่อนไม้ มีด เป็นต้น” มนุษย์มีเหตุผล เพื่อความต้องการความสุข ซึ่งอาจมีเจตนาอกุศลเป็นแรงจูงใจในการกระทำบาป โดยพิจารณาถึง การก ระทำบาปอาจเกิดได้จากความต้องการแสวงหาความสุข ความบันเทิงเพียงอย่างเดียว ต้องการเห็นความ ทุกข์ ความเจ็บปวดเพียงอย่างเดียว แสดงให้เห็นว่า ต้องการความสุขเป็นความรื่นรมย์ของตนเอง แต่ สร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น

เพราะฉะนั้น การอธิบายการกระทำที่เป็นบาปมองว่า พระอรรถกถาจารย์ใช้คำสอน คำอธิบาย ให้ปฏิบัติ พุทธศาสนิกชนจึงเป็นผู้ที่ได้รับแนวทางตามคำสอน และจะเป็นผู้เข้าใจการกระทำที่เป็นบาปที่ มุ่งไปที่ตัวบุคคลผู้นั้น เพราะว่า เจาะจงที่เจตนาเอาเฉพาะการกระทำที่สมควร หรือไม่สมควรของบุคคล นั้นเองเป็นหลัก และมีความชัดเจนได้ว่า บุคคลนั้นต้องเป็นผู้รับผิดชอบ และผลของการกระทำนั้นอย่าง เต็มที่ ฉะนั้น การกระทำที่เป็นบาปจึงเป็นการบ่งชี้ถึงความรับผิดชอบชั่วดีของตนเอง และในแง่ที่มีความ สัมพันธ์กับผู้อื่นในสังคมที่จะยอมรับต่อการกระทำของบุคคลผู้นั้นหรือไม่เพียงได้ด้วย

ดังนั้น อิทธิพลเรื่องบาปกรรมที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในอรรถกถาธรรมบท โดยการนำ ปรากฏการณ์ด้านบริบททางสังคม เพื่อเชื่อมโยงกับการอธิบายหลักธรรม การอธิบายนี้อาจทำให้เกิดคำถาม หลายประการ เช่น หลักธรรมที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตจะกล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมที่ถูกต้องหรือไม่ ในฐานะ เป็นการแสดงออกด้านความเชื่อทางศาสนาทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เราจะเห็นด้วยกับการ

อธิบายแบบนี้หรือไม่ อธิพลเรื่องบาปในธรรมบทที่มีต่อสังคมเป็นแนวคิดที่มีพัฒนาการจากหลักธรรมเพียงอย่างเดียว หรือว่าอธิพลแนวคิดนี้จะเกิดการประยุกต์หลักธรรมให้สอดคล้องกับปัญหาของอธิพลเรื่องบาปดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ควรจะทำการศึกษาอธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทยเพื่อส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนไทยมีความรู้ความเข้าใจและสามารถปฏิบัติตนตามหลักทาน ศีล และภาวนาในพุทธศาสนาได้ตามความเหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบท
- 2) เพื่อวิเคราะห์อธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับพุทธศาสนิกชนไทย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องอธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทย ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) อันประกอบไปด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) นักวิชาการด้านพุทธศาสนา ๔ รูป/คน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอธิพลเรื่องบาปที่มีต่อความเชื่อ การให้ทาน การสมาทานศีลและการเจริญภาวนาของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการบรรยายเชิงพรรณนาความ (Descriptive Methods) ว่าด้วยสาระสำคัญของอธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อพุทธศาสนิกชนในสมัยพุทธกาลและพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย โดยพิจารณาวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ร่วมกับข้อมูลการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของอธิพลเรื่องบาปในอรรถกถาธรรมบทที่ต่อความเชื่อ การให้ทาน การสมาทานศีลและการเจริญภาวนาของพุทธศาสนิกชนสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย

ความหมายและลักษณะของบาป

ในอรรถกถาธรรมบทพระอรรถกถาจารย์ได้บรรยายอธิบายความหมายของบาปว่า การกระทำที่ก่อให้เกิดภัยอันตราย ความเดือดร้อนหรือสิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมองมอมที่ประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลงในกามคุณ¹ ความหมายนี้มีความเกี่ยวข้องกับการกระทำบาปหรือการประพฤติชั่วอันเป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนหรือเศร้าหมองใจ ๓ ด้าน คือ

1. ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๑๐,๒๑๑

(1) กายทุจริต คือ การประพฤติชั่วทางกายด้วยการใช้อาวุธเบียดเบียนชีวิตผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์ทรมานหรือถึงแก่ความตาย การถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม การล่วงละเมิดในคุ้มครองผู้อื่น การเสพของมีนเมาหรือสิ่งเสพติด การดำเนินชีวิตด้วยความประมาท²

(2) วาจทุจริต คือ การประพฤติชั่วทางวาจาด้วยการพูดคำเท็จ คำหยาบ ส่อเสียด เพ้อเจ้อ³ การเขียนคำ ประโยคข้อความเท็จ หยาบคาย หรือส่อเสียดลงในเอกสารแล้วเปิดเผยในที่สาธารณะเพื่อให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน เสื่อมเสียชื่อเสียง อับอาย เกลียดชัง หรือแตกความสามัคคี

(3) มโนทุจริต คือ การประพฤติชั่วทางใจที่ประกอบด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ความโกรธ การเพ่งโทษ ความริษยา ความลำเอียง ความตระหนี่ อาฆาตพยาบาท ไม่มีความอดทน สัจจะ สติ ความเพียร ศรัทธา วิริยะ สติ ศรัทธา ความละเอียดซื่อ ความเกรงกลัวบาป และการยึดมั่นถือมั่นในกามคุณ ๕⁴ มีความเห็นผิดและยึดถือในข้อวัตรปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย⁵

จากลักษณะของการกระทำบาปข้างต้นเป็นเหตุปัจจัยให้ผู้กระทำบาปได้รับผล(วิบาก)แห่งความเดือดร้อนทางกาย วาจาและใจที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันและสัมปรายภพ ๓ ประการ คือ

(1) วิบากของการกระทำบาปทางกาย ผลที่เกิดจากประพฤติชั่วทางกายด้วยเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์ทรมานหรือถึงแก่ความตายด้วยกลอุบายหรืออาวุธอย่างใดอย่างหนึ่ง การกระทำนี้เป็นเหตุให้ผู้กระทำได้รับความเดือดร้อนที่เป็นไปทางกายและจิตใจทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ได้แก่ ร่างกายพิการ ไม่มีทรัพย์สินหรือที่อยู่อาศัย ไฟไหม้บ้าน ครอบครัแตกแยก ถูกผู้อื่นทำร้ายร่างกาย เจ็บป่วยด้วยโรคร้ายแรง จิตฟุ้งซ่าน เป็นคนโง่เขลา เป็นคนมีความเห็นผิดในการให้ทาน สมาทานศีลหรือเจริญภาวนา ผู้มีอำนาจสั่งลงโทษหรือปลดออกจากตำแหน่ง ถูกใส่ความ ดูหมิ่นหรือตำหนิติเตียนจากสังคม เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเกิดในนรกด้วยความทุกข์ทรมาน⁶

(2) วิบากของการกระทำบาปทางวาจา ผลจากการประพฤติชั่วทางวาจาเป็นเหตุให้ผู้กระทำได้รับความเดือดร้อนทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ เช่น ทะเลาะวิวาทกัน แยกความสามัคคี จิตเศร้าหมอง เป็นคนโง่เขลา มีชีวิตอยู่ด้วยความลำบาก มีร่างกายผิดปกติ ถูกตำหนิติเตียน เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเกิดในอเวจีมหานรก⁷

(3) วิบากของการกระทำบาปทางใจ ผลแห่งการกระทำบาปทางใจเป็นเหตุให้ผู้กระทำได้รับความเดือดร้อนใจในปัจจุบันและสัมปรายภพ เช่น จิตเศร้าหมอง ผูกโกรธ อาฆาตพยาบาท ยึดมั่นถือมั่น ปัญญาทึบ ไม่ทำในสิ่งที่ประโยชน์ กระวนกระวายใจ มีชีวิตอยู่ด้วยความลำบาก เลื่อมจากลากสักการะ ถูก

2. ฎรายละเอียดใน พ.ร.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๒๔,๖๔,๑๐๓

3. ฎรายละเอียดใน พ.ร.อ.(ไทย) ๔๑/๑/๒/๒/๔๒๔,๔๓๒

4. ฎรายละเอียดใน พ.ร.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๖๒,๗๐,๗๙,๒๐๑,๔๒๒

5. ฎรายละเอียดใน พ.ร.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๑๕๒,๒๗๓,๒๗๔

6. ฎรายละเอียดใน พ.ร.อ.(ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๖๗,๗๕,๙๓,๑๐๐,๒๑๐,๒๕๕,๑๖๗,๑๘๓

7. ฎรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๗๙ พ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๑/๒/๔/๑๑๕,๒๗๕

ตำหนิติเตียน ถูกแผ่นดินสูบ เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเกิดในอเวจีมหานรกด้วยความทุกข์ทรมาน⁸

อิทธิพลเรื่องบาปในอรรถาการธรรมบทที่มีต่อพุทธศาสนิกชนสมัยพุทธกาล

การประพาศิ่วทางกาย วาจาและใจเป็นมูลเหตุของความเดือดร้อนทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพตามที่แสดงข้างต้นเป็นเหตุปัจจัยให้พุทธศาสนิกชนเกิดความละอายชั่วกลัวบาปและมีศรัทธาในการให้ทาน การสมาทานศีลและเจริญภาวนา ดังนี้

(1) ด้านการให้ทาน การบริจาคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ยารักษาโรคเพื่ออนุเคราะห์พระพุทเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ การถวายที่ดินหรืออุทยานให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์จากทิศทั้งสี่ของอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศรัทธา เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา⁹ หรือการถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อเป็นการขอโทษสิ่งที่เคยประพาศิ่วล่วงเกิน¹⁰ (๒) การถวายทาน(ภัตตาหาร)แก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจหรือสร้างประโยชน์สุขแก่บุคคลที่กำลังประสบความเดือดร้อน¹¹ (๓) การถวายภัตตาหารและผ้าจีวรแก่พระพุทเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ของพระเจ้าพิมพิสารที่มีความประสงค์จะอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้กระทำความผิดกรรมและตายไปเกิดเป็นเปรตอยู่ในนรกด้วยความทุกข์ทรมานเป็นเวลานาน โดยพระองค์ได้อุทิศส่วนกุศลว่า ขออานิสงส์แห่งทานนี้จงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตทั้งหลาย ขอให้เปรตพ้นจากความทุกข์¹²

(2) ด้านการสมาทานศีล การมีเจตนางดเว้นจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นที่ประกอบไปด้วยการงดเว้นจากเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น การงดเว้นจากการขโมยหรือทุจริตเพื่อให้ทรัพย์สินผู้อื่นมาเป็นของตน การงดเว้นจากประพาศิ่วล่วงละเมิดทางเพศ การงดเว้นจากการพูดคำเท็จ คำหยาบ เพ้อเจ้อ และการงดเว้นจากเสพของมีนเมา การงดเว้นดังกล่าวนี้จะส่งเสริมพฤติกรรมทางกายและวาจาของผู้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมากขึ้น เช่น การสมาทานศีลห้าเพื่อให้พ้นจากความทุกข์หรือปรารถนาจะไปในเกิดในภพภูมิที่ดีกว่าเดิม¹³

(3) ด้านการภาวนา การประพาศิธรรมหรือการงดเว้นจากการกระทำบาปทางกาย วาจาและใจเป็นเหตุปัจจัยเบื้องต้นที่จะทำให้ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาตามความเป็นจริงว่า การกระทำบาปนี้เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ การใช้ปัญญาพิจารณาด้วยการพิจารณาให้เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายว่า เพื่อฝึกฝนอบรมให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน การแผ่เมตตาจิตต่อบุคคลที่ประทุษร้ายหรือเป็นการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ได้แก่ การประพาศิธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลส การแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนหรือการขอโทษบุคคลที่ตนเคยประพาศิ่วล่วงเกินด้วย

8. ดุราลัยเถียรใน พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๖๖,๗๐,๑๖๕,๑๙๐

9. ดุราลัยเถียรใน พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๑๒,๔๒,๕๐

10. พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/

11. พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๓/๑/๒/๔/๘

12. พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๑๔๑

13. พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๓๗๒,๕๐ พ.ศ.อ.(ไทย) ๔๑/๑/๒/๒/๔๔

ความสำนึกผิดและยินยอมที่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดีขึ้น การแผ่เมตตาจิตให้แก่บุคคลผู้ที่ประทุษร้าย โดยไม่แสดงความโกรธหรือการดื้อใช้ความรุนแรงทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เพื่อสร้างที่พึ่งทางใจให้แก่ตนเอง ในยามวิกฤตและปรับใจยอมรับสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้นด้วยความเข้าใจ¹⁴

อิทธิพลเรื่องบาปในอรรถกถารมบทที่มีต่อสังคมไทย

การประพาสสุจริตด้วยการให้ทาน สมาทานศีลและเจริญภาวนาของพุทธศาสนิกชนสมัยพุทธกาล ตามนัยที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในอรรถกถารมบทเพื่อเป็นกรณีตัวอย่างหรือแบบอย่างของ พุทธศาสนิกชนผู้ที่มีความละอายชั่วกลัวบาปและประพาสสุจริตตามสมควรแก่ฐานะของตนเพื่อก่อให้เกิด ประโยชน์เกื้อกูลและความแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ กรณีตัวอย่างการประพาส สุจริตดังกล่าวนี้ยังเป็นพื้นฐานด้านความเชื่อ การให้ทาน การสมาทานศีลและการเจริญภาวนาของ พุทธศาสนิกชนในสังคมไทย ดังนี้

1. ด้านความเชื่อ พุทธศาสนิกชนไทยได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องบาปในอรรถกถารมบทใน หลายด้าน ได้แก่ การปฏิบัติตามค่านิยมวัฒนธรรมประเพณีตามบรรพบุรุษ...การเรียนรู้จากหลักสูตรหรือ หนังสือด้านพระพุทธศาสนาและทำกิจกรรมทางพุทธศาสนาในโรงเรียน มหาวิทยาลัยหรือองค์กรทางสังคม จัดขึ้น การนำเสนอข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ เช่น ทีวี หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์ เฟสบุ๊ก ยู ทูป ไลน์ เป็นต้น¹⁵ นอกจากนี้ยังพุทธศาสนิกชนยังได้รับการบรรยายธรรมจากพระภิกษุสงฆ์ที่ได้ศึกษา อรรถกถารมบทในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย¹⁶ โดยพระสงฆ์ที่เป็นนักเทศน์ส่วนมากนิยมนำเรื่อง เล่าในธรรมบทไปประยุกต์ใช้ในการอธิบายเรื่องบาป¹⁷ เนื่องจากเนื้อหาในธรรมบทมีเรื่องเล่าเป็นนิทาน ทำให้สนุกเพลิดเพลิน¹⁸

2. ด้านการให้ทาน การให้ทานด้วยความเชื่อว่าเป็นการให้ทานด้วยใจที่บริสุทธิ์จะส่งผลดีต่อ ตนเองและผู้อื่นทั้งในปัจจุบันและอนาคตจึงทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดศรัทธาในการให้ทานด้วยวัตถุประสงค์ ต่าง ๆ ดังนี้

(1) การถวายจีวรเพื่ออนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์ให้ใช้ชุ่มห่มเพื่อปกปิดร่างกาย บรรเทาความ หนาว ความร้อน ตลอดจนการกำจัดเห็บ ยุง ลม แดดและสัตว์ร้ายที่จะเบียดเบียนร่างกายของพระ ภิกษุสงฆ์ การถวายจีวรดังกล่าวชาวพุทธนิยมถวายเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไป แล้ว การถวายจีวรนี้ชาวพุทธจำนวนหนึ่งมีความเชื่อว่าเป็นการช่วยส่งเสริมให้ครอบครัวอบอุ่นมีความ

14. ตูรายละเอียดยุคใน พุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒๑/๑/๒๑,๒๑๑ พุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๑/๑/๒๑/๓๘๖

15. สัมภาษณ์ รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

16. ตูรายละเอียดยุคใน รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต, “อรรถกถารมบทในสังคมไทย”, วารสารมหาจุฬาริชาการ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๙, หน้า ๔๕.

17. พุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒๑/๓๒๑

18. สัมภาษณ์ พระมหาหมื่นจันทร์ ปุริสุตตโม,ผศ.ดร. ๑ พฤษภาคม ๒๕๖๑

รุ่งเรืองทั้งทางเศรษฐกิจและมีบริวาร มีผู้เลื่อมใสศรัทธาไม่ขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม¹⁹ หรือเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว เช่น การถวายผ้าจีวรหรือผ้าบังสุกุลเพื่อบำเพ็ญทักษิณานุทานให้แก่บูรพาจารย์หรือบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นต้น

อย่างไรก็ตามพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยมักจะมองว่าการให้ทานเป็นทำบุญ การไม่ให้ทานเป็นการทำบาปแล้วก็มักตีความต่อไปว่าให้แล้วก็จะได้รับผลตอบแทนเป็นสวรรค์วิมานบ้าง จะเป็นชีวิตที่สุขสบายมีกินมีใช้บ้างหรือบางทีก็เคล็ดไปถึงขั้นที่ว่าหวังให้ผู้รับทานนั้นมาเป็นพรรคพวกหรือมาเป็นบริวารรับใช้ตนเอง ทั้ง ๆ ที่วัตถุประสงค์อันแท้จริงของการให้ทานนั้นมีไว้เพื่อหวังอามิส แต่ให้เพื่อขัดเคลลาให้รู้จักสละออกไป²⁰

(2) การถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าและอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับเนื่องในวันเทโวโรหณะ²¹(วันที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากเทวโลกมาสู่มนุษยโลก) หรือวันพระพุทธเจ้าเปิดโลก (พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตให้เทวดา มนุษย์และสัตว์นรกที่อยู่ในภพภูมิที่แตกต่างกันสามารถมองเห็นซึ่งกันและกัน) ในวันดังกล่าวพุทธศาสนิกชนจะนำสิ่งของ เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง ข้าวต้ม ลูกโยน มาใส่บาตรพระสงฆ์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ตักบาตรเทโว” เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าที่แสดงความกตัญญูตเวทีโดยการแสดงพระอภิรรมโปรดพุทธมารดาที่ไปเกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลา ๓ เดือน นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนยังได้อุทิศส่วนกุศลจากการถวายทานนี้ให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับที่อาจไปเกิดในภพภูมิที่ความทุกข์ยากให้ได้รับความสุขเพื่อให้อานิสงส์นี้เป็นปัจจัยส่งเสริมให้บรรพบุรุษได้รับความสุข

(3) การถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วตามคติความเชื่อหรือประเพณีในท้องถิ่น เช่น ประเพณีสารทเดือนสิบเริ่มตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งเป็นวันที่พลายมปลอยเปรตให้ออกจากนรกมารับส่วนบุญและเรียกตัวกลับวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐²² ประเพณีตานก๋วยสลาก เป็นประเพณีสำคัญของพุทธศาสนิกชนทางภาคเหนือเครือข่ายจะร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว²³ ประเพณีบุญข้าวสากหรือบุญเดือน ๙ เพื่ออุทิศให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับของพุทธศาสนิกชนในภาคอีสานที่มีความเชื่อเรื่องญาติของพระเจ้าพิมพิสารที่ขโมยของถวายสงฆ์แล้วตายไปเกิดเป็นเปรตในนรกด้วยความทุกข์ทรมานเป็นเวลานาน²⁴ พุทธศาสนิกชนไทยมีค่านิยมการให้ทาน

19. ส. ศิวโรจน์, แกักรม-ทำบุญอย่างไรให้ชีวิตพ้นทุกข์, (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้าวิชาการ, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗.

20. สัมภาษณ์ รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

21. ดุรายละเอียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๒๔/๑/๒/๓/๓๑๗

22. สุมาลัย กาลวิบูลย์, “การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีสารทเดือนสิบกับแนวคิดเรื่องกรรมและการอุทิศส่วนกุศลในพุทธศาสนิกายเถรวาท”, วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี Vol. ๓ No. ๒, ๒๕๕๔, หน้า ๑๐๑-๑๐๖.

23. มงคล เปลี่ยนบางช้าง, บทร้องเล่นและเพลงพื้นบ้านภาคเหนือและบทวิเคราะห์, (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์แม่, ๒๕๔๘), หน้า ๕๘.

24. ดุรายละเอียดใน นายขันเตียน นามเกต, “ศึกษาคติความเชื่อบุญประเพณีเดือนก้ำว (ข้าวประดับดิน)”

แก่พระภิกษุสงฆ์ตามประเพณีด้วยความเชื่อว่า วัตถุประสงค์ของจะเป็นประโยชน์ต่อพระภิกษุสงฆ์และอำนวยผลให้ตนได้รับความเจริญรุ่งเรืองตลอดจนถึงอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว²⁵

(4) การถวายยารักษาโรคหรือสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อรักษาพระภิกษุสงฆ์อาพาธให้มีสุขภาพแข็งแรงและสามารถประพฤติธรรมตามหลักพระธรรมวินัย ความเชื่อในอนันตสังขของการได้อุปฐากภิกษุสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบให้มีสุขภาพแข็งแรงอาจเป็นเหตุปัจจัยส่งเสริมให้ภิกษุสงฆ์ผู้อาพาธมีสติพิจารณาเห็นความเป็นจริงของชีวิตว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา²⁶ นอกจากนี้ พระสงฆ์ผู้มีปฏิภาณเป็นที่เคารพของพุทธศาสนิกชนได้เชิญชวนผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทรัพย์เพื่อสมทบทุนสร้างตึกสงฆ์อาพาธในโรงพยาบาลตามภูมิภาคต่าง ๆ เช่น หออภิบาลสงฆ์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต โรงพยาบาลพยาบาลศรีนครินทร์ อ.เมือง จ.ขอนแก่น เพื่อดูแลรักษาสุขภาพพระสงฆ์ที่อาพาธจากวัดทั่วภูมิภาคของประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมระดมทุนเพื่อสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น โรงพยาบาล เครื่องมือทางการแพทย์ การบริจาคโลหิต การบริจาคเงินหรือสิ่งของเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย เป็นต้น การให้ทานเป็นการให้แบบฉาบฉวยไม่ประณีตถ้วนหรือแบบหวังผลตอบแทนเป็นต่างตอบแทนมากกว่าจะเป็นการให้ตามความเชื่อหรือศรัทธาอย่างถูกต้อง²⁷

(5) การบริจาคทรัพย์สมทบทุนหรือเป็นเจ้าของสนับสนุนการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังและสร้างประติมากรรมเปรตไว้ในอุโบสถหรือสถานที่สำคัญในวัด โดยมีเป้าหมายให้ศิลปินผู้มีความชำนาญดำเนินการวาดภาพจิตรกรรมหรือจัดสร้างประติมากรรมเปรตให้สอดคล้องตามหลักพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องเปรตให้มีรูปร่างที่น่าสะพรึงกลัว เช่น ลำตัวสูงเท่าต้นตาล ผอมโซ ลี้นยาว ท้องป่อง ตาโต แขนยาว ขายาว มือใหญ่ คอยาว ฟันงอก เปลือยกาย ถูกไฟไหม้ มีเลือดไหล เป็นต้น ภาพของความน่าสะพรึงกลัวของเปรตดังกล่าวนี้เป็นเครื่องเตือนสติแก่พุทธศาสนิกชนให้เกิดความละอายชั่วและเกรงกลัวผลของการทำบาปที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นเปรตอยู่ในนรกด้วยความทุกข์ทรมาน

(6) การเป็นเจ้าของสร้างหุ่นเปรตจำลองในประเพณีสารทเดือนสิบตามความเชื่อเรื่องญาติของพระเจ้าพิมพิสารที่ชักชวนกันขโมยวัตถุธาตุที่เขาเตรียมไว้ถวายแก่พระสงฆ์ เมื่อญาติเหล่านี้ตายก็ไปเกิดเป็นเปรตอยู่ในนรกด้วยความทุกข์ทรมานเป็นเวลานาน เปรตเหล่านี้ก็เฝ้ารอให้พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแก่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์และอุทิศส่วนกุศลไปให้จึงจะสามารถพ้นจากทุกข์นี้ การสร้างหุ่นเปรตจำลองที่มีรูปร่างแปลกประหลาดในประเพณีสารทเดือนสิบนี้เป็นเครื่องเตือนสติให้บุคคลในสังคมเกิดความละอายชั่วกลัวบาปหรือกระตุ้นเตือนให้อนุชนรุ่นหลังระลึกถึงบรรพบุรุษและแสดงความกตัญญูต่อดี

วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมหามบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

25. สัมภาษณ์ รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

26. ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ.(ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๔๓๖-๔๔๐.

27. สัมภาษณ์ พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร. ๑ พฤษภาคม ๒๕๖๑

ด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับซึ่งอาจไปเกิดในอยู่ภพภูมิที่มีความทุกข์เช่นเดียวกับญาติของพระเจ้าพิมพิสาร

3. ด้านการสมาทานศีล ความเชื่อเรื่องผลแห่งการทำบาปข้างต้นเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนส่วนหนึ่งเกิดความละอายชั่วกลัวบาปและตั้งใจสมาทานศีลห้าที่อยู่ในรูปแบบของการประกอบศาสนพิธีมากกว่าที่จะประพฤติปฏิบัติด้วยกรวดเว้นจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะเห็นได้จากการสมาทานศีลในการประกอบศาสนพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศ

(1) การสมาทานศีลในการบำเพ็ญกุศลอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ โดยพุทธศาสนิกชนไทยส่วนใหญ่มักจะเริ่มต้นด้วยการกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย²⁸ การสมาทานศีลห้าและการกล่าวคำถวายภัตตาหารหรือสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์และกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วเพื่อการเป็นการแสดงความกตัญญูตเวที

(2) การสมาทานศีลในพิธีบรรพชาสามเณรเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ การบรรพชาสามเณรที่ลูกหลานหรือญาติพี่น้องของผู้ตายได้ร่วมกันแสดงความกตัญญูตเวทีด้วยการโกนผมและเข้าสู่พิธีการบรรพชาเป็นสามเณรด้วยการกล่าววาจาถึงไตรสรณคมน์และสมาทานศีล ๑๐ ในระหว่างพิธีเผาศพหรือบำเพ็ญกุศลศพเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บวชเณรหน้าไฟคือบวชชั่วคราวเวลาที่เผาศพเมื่อเสร็จงานเผาศพแล้วก็ลาสิกขา โดยพุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า บุญกุศลจากบรรพชาสามเณรนี้จะช่วยส่งเสริมให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับได้รับส่วนบุญหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เกาะชายผ้าเหลือง”

จากรูปแบบของการสมาทานศีลในการประกอบศาสนพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศข้างต้นจะเห็นได้ว่า การรักษาศีลของคนส่วนใหญ่มักมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การสมาทานศีลและรับศีลก่อนทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไป เป็นต้น แต่ไม่ค่อยย่อมนำไปปฏิบัติในชีวิตจริงเท่าที่ควร²⁹ เพราะการสมาทานศีลก็สมาทานกันแค่เป็นธรรมเนียมประเพณีในเวลาประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ท่องจำศีลกันได้ แต่ไม่ได้ปฏิบัติกันจริงให้กลมกลืนอยู่ในชีวิตประจำวัน และกลายเป็นข้ออ้างของคนบางกลุ่มที่นำมาอวดอ้างว่าตนมีศีล เพื่ออวดคุณความดีหรือกตัญญูคนอื่น ซึ่งบางทีก็ปฏิบัติผิดกลายเป็นยึดมั่นถือมั่นข้อปฏิบัติ(ศีลพัตปรามาส)ไปก็มี³⁰

4. ด้านการภาวนา การปฏิบัติธรรมหรือการเจริญภาวนาเนื่องในวันมรณภาพของบูรพาจารย์หรือบุคคลสำคัญของชาติเพื่อถวายเป็นอาจารยบูชาและแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบูรพาจารย์หรือบุคคลสำคัญของชาติ รวมทั้งการกระทำสามัคคีธรรม(ขอขมาโทษ)ต่อพระมหาเถระ ได้แก่

28. ดูรายละเอียดใน องค์การศึกษา, ศาสนพิธี เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๖), หน้า ๒๐-๒๑.

29. สัมภาษณ์ รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

30. สัมภาษณ์ รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

(1) การปฏิบัติธรรมเนื่องในวันมรณภาพของบูรพาจารย์ การประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมที่บูรพาจารย์ได้อบรมสั่งสอนเพื่อชำระจิตใจให้ผ่องใสหรือพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิต การปฏิบัติลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากการปฏิบัติธรรมเนื่องในวันมรณภาพของบูรพาจารย์ที่เป็นผู้ปฏิบัติดีและเป็นที่ศรัทธาของพุทธศาสนิกชน เพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีหรืออุทิศส่วนกุศลถวายเป็นอาภริยบูชาของวัดป่าสายปฏิบัติ เช่น งานปฏิบัติธรรมประจำปีเนื่องในวันมรณภาพของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ณ วัดหนองป่าพง อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี โดยในแต่ละปี(วันที่ 16 มกราคมของทุกปี)จะมีคณะศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนเข้าร่วมปฏิบัติธรรมเป็นจำนวนมาก³¹

(2) การปฏิบัติธรรมเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบุคคลสำคัญของชาติ เช่น บูรพพระมหากษัตริย์ไทย การปฏิบัติธรรมในโครงการหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนจัดขึ้นเนื่องในโอกาสสำคัญของประเทศชาติ เพื่อเป็นแสดงออกถึงความสามัคคีและความกตัญญูตเวทีต่อพระมหากษัตริย์หรือบุคคลสำคัญของชาติที่ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ อันนำมาซึ่งความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในชาติ โดยหน่วยงานรัฐและเอกชนได้ร่วมกันจัดโครงการปฏิบัติธรรมขึ้นเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนแสดงความจงรักภักดีหรือแสดงความกตัญญูตเวที เช่น โครงการบรรพชาอุปสมบทหมู่ นวกภิกษุ-สามเณร จงรักภักดี สวดมนต์และปฏิบัติธรรมเพื่ออุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 เนื่องในวันคล้ายวันสวรรคต (13 ตุลาคม)³²

อย่างไรก็ตามการปฏิบัติธรรมที่อ้างอิงบูรพาจารย์หรือบุคคลสำคัญอาจไม่สามารถพัฒนาปัญญาของผู้ปฏิบัติให้เข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงได้ เนื่องจากโครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพุทธศาสนิกชนในภูมิภาคต่าง ๆ การสวดมนต์ การปฏิบัติธรรมในโอกาสสำคัญเป็นเสมือนการเขียนเสือให้วัวกลัว (สอนแต่เรื่องนรกสวรรค์) แท้ที่จริงต้องฝึกฝนอบรมด้านปัญญาเพื่อเกิดความเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตหรือแสดงมรรคาของชีวิตว่าอะไรเป็นสาเหตุของความทุกข์หรือความสุข³³ การเจริญภาวนาในสังคมไทยต้องกล่าวว่ามีผิดเพี้ยนกันไปมาก บางกลุ่มมุ่งมั่นอยู่กับนั่งสมาธิละเลยการเจริญวิปัสสนาจนไม่รู้จักรว่าอะไรคือวิปัสสนาและตีความผิด ๆ ว่าการนั่งสมาธิจะนำไปสู่ความหลุดพ้นหรือการบรรลุธรรม แต่แนวปฏิบัติเป็นแคสมาธิและไม่ได้มีการนำหลักโยนิโสมนสิการมาฝึกปฏิบัติในการเจริญวิปัสสนาเลย ทั้ง ๆ ที่โยนิโสมนสิการเป็นองค์ธรรมสำคัญในกระบวนการพัฒนาปัญญา³⁴

(3) การขอขมาหรือพิธีทำสามิจิกรรมต่อพระเถระ การกล่าวขอขมาโทษหรือกระทำสามิจิกรรมเป็นธรรมเนียมของสงฆ์อย่างหนึ่งที่ภิกษุสามเณรพึงกระทำต่อพระเถระในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาด้วย

31. http://www.bia.or.th/html_th/events/2012-03-12-09-32-50/item/435-2013-12-24-14-19-11.html [๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑]

32. <https://mgronline.com/onlinesection/detail/9610000102459> [๙ พฤษภาคม ๒๕๖๑]

33. สัมภาษณ์ ผศ.ดร.แสวง นิลนามะ ๙ มีนาคม ๒๕๖๑

34. สัมภาษณ์ รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

การน้อมนำเครื่องสักการบูชาและน้อมกายใจเพื่อขอขมาพระเถระในสิ่งที่เคยประพฤติล่วงเกินด้วยการกล่าวคำว่า “เถเร ปมาเทน ทวารตเยน กตฺ สัพพํ อปราริขฺมถ เม ภนฺเต” ส่วนพระเถระกล่าวให้อภัยว่า “อหิ ขมามิ ตยาปิ เม ขมิตพฺพํ”³⁵ การกล่าวคำขอขมาลักษณะนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้รับฟังข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการประพฤติธรรมด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนและอยู่ร่วมในหมู่สงฆ์ด้วยความสามัคคี

สรุป

بابในอรรถกถาธรรมบทหมายถึงสิ่งที่มีภัยเฉพาะหน้าหรือสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองเพราะอาศัยเจตนาที่ประกอบด้วยความโกรธ ความโลภ และความหลงในกามคุณ เจตนาลักษณะนี้เป็นมูลเหตุให้บุคคลประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจาหรือทางใจและก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ได้แก่ ร่างกายพิการ ไม่มีทรัพย์สินหรือที่อยู่อาศัย ไฟไหม้บ้าน ครอบครัวยแตกแยก ถูกทำร้ายร่างกาย เจ็บป่วยด้วยโรคร้ายแรง จิตฟุ้งซ่าน เป็นคนโง่เขลา เป็นคนมีความเห็นผิดในการให้ทาน สมาทานศีลหรือเจริญภาวนา ผู้มีอำนาจสั่งลงโทษหรือปลดออกจากตำแหน่ง ถูกใส่ความดูหมิ่นหรือตำหนิตืดเย็นจากสังคม เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเกิดในนรกด้วยความทุกข์ทรมาน เป็นต้น

อิทธิพลจากความเชื่อเรื่องผลของการทำบาปดังกล่าวทำให้พุทธศาสนิกชนสมัยพุทธกาลเกิดความละอายชั่วกลัวบาปและมีศรัทธาในการถวายทาน(ปัจจัยสี่)เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกหรือเพื่ออุทิศส่วนกุศลจากการถวายทานนี้ให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไป การสมาทานศีลหรือการประพฤติที่งดเว้นจากเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นด้วยกายและวาจาอันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่อกุลต่อตนเองและผู้อื่นในปัจจุบันหรือสัมปรายภพ และการเจริญภาวนาด้วยการฝึกพัฒนาจิตและปัญญาให้เข้าใจสิ่งหลายตามความเป็นจริง เพื่อให้จิตคลายความยึดมั่นถือมั่นจากทุกข์ทั้งปวง

ส่วนอิทธิพลเรื่องبابในอรรถกถาธรรมบทกับสังคมไทยมีลักษณะเชิงพุทธพาณิชย์มากกว่าวิถีชีวิต 4 ด้าน คือ (1) ด้านความเชื่อเรื่องผลของการทำบาปในปัจจุบันและสัมปรายภพเป็นอิทธิพลจากการศึกษาพุทธศาสนา การฟังเทศน์ หรือการบรรยายธรรมจากพระสงฆ์หรือการประกอบศาสนพิธีในการถวายทานสมาทานศีลและเจริญภาวนาเนื่องในวันสำคัญทางพุทธศาสนาหรือประเพณีท้องถิ่น (2) ด้านการถวายทานแก่พระสงฆ์เนื่องในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเพื่อถวายความอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์และระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยหรือการถวายทานแก่พระสงฆ์ตามประเพณีท้องถิ่นเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ส่วนนี้เป็นอิทธิพลเรื่องการทำบุญอุทิศให้เปรตผู้เป็นญาติของพระเจ้าพิมพิสาร นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนยังบริจาคทรัพย์เพื่อสมทบทุนให้ศิลปินดำเนินการวาดจิตรกรรมฝาผนังเปรตและประติมากรรมเปรตไว้ในอุโบสถหรือสถานที่สำคัญในวัดรวมทั้งการสร้างหุ่นเปรตในประเพณีสารทเดือนสิบ ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจาก

35. ดูรายละเอียดใน องค์การศึกษา, ศาสนพิธี เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐-๒๑.

ความเชื่อเรื่องผลการกระทำบาปทางกาย วาจาและใจที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดเป็นเปรตในนรกด้วยความทุกข์ (3) ด้านการสมათานศีลห้าในการประกอบศาสนพิธีบำเพ็ญกุศลอุทิศหรือการสมათานศีลสิบในการบวชสามเณรเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจากการสมათานศีลของอุบาสกหรืออุบาสิกสมัยพุทธกาลที่มีศรัทธาในพระรัตนตรัยและมีเจตนางดเว้นจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทางกายและวาจา (4) ด้านการเจริญภาวนาหรือการปฏิบัติธรรมเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบุรพจารย์หรือบุคคลสำคัญของชาติเนื่องในโอกาสวันครบรอบต่างๆ ส่วนนี้เป็นอิทธิพลจากการเจริญภาวนาหรือการประพฤติพรหมจรรย์ของพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธาสมัยพุทธกาลที่มีศรัทธาในประพฤติพรหมจรรย์จนสามารถพัฒนาจิตและปัญญาให้คลายจากความยึดมั่นในทุกข์ทั้งปวง

บรรณานุกรม

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 40 ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536).

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 41 ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 42 ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 3. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

_____. พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ 43 ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

นายชั้นเตียน นามเกต. “ศึกษาคติความเชื่อบุญประเพณีเดือนก้าว (ข้าวประดับดิน)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

มงคล เปลี่ยนบางช้าง. บทร้องเล่นและเพลงพื้นบ้านภาคเหนือและบววิเคราะหฺ. (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์แม่ค, 2548).

ส. ศิวโรจน์. แกักรรรมทำบุญอย่างไรให้ชีวิตพ้นทุกข์. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้าวิชาการ, 2551.

องค์การศึกษา. ศาสนพิธี เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2551.

รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต. “อรรถกถาธรรมบทในสังคมไทย”. วารสารมหาจุฬาลงกรณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 พ.ศ.2559.

สุมาลัย กาลวิบูลย์. “การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีสารทเดือนสิบกับแนวคิดเรื่องกรรมและการอุทิศส่วนกุศลในพุทธศาสนานิกายเถรวาท”. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี Vol. 3 No. 2, 2554.

J. Barthelemy Saint-Hilaire. Buddhism Life teachings & Religion of Buddha. Delhi: Adarsh Book Enterprises, 2000.

http://www.bia.or.th/html_th/events/2012-03-12-09-32-50/item/435-2013-12-24-14-19-11.html [9 พฤษภาคม 2561]

<https://mgronline.com/onlinesection/detail/9610000102459> [9 พฤษภาคม 2561]

สัมภาษณ์

- (1) พระมหามหวิรินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร. ภาควิชาพุทธศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- (2) รศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน อาจารย์ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- (3) รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิต อาจารย์ภาควิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- (4) ผศ.ดร.แสวง นิลนามะ หัวหน้าภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย